

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

M.Nedim Tan. *Bir Dinî İdealin İfade Biçimleri: Râbia el-Adeviyye'den Kalanlar*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020, 261 sayfa.

Hasan AYDEMİR*

Râbia el-Adeviyye (ö. 185/801) hakkındaki çağdaş literatürün oluşumunda Margaret Smith, Abdurrahman Bedevi, Jean Annestay ve Rkia Elaroui Cornell'in güçlü payları vardır. Kendinden sonraki literatüre yön vermesi açısından bir dönüm noktası olan Margaret Smith, Râbia hakkında kavramsal bir aktarım ve özgün bir monografi örneği sunarken Hristiyan mistisizminden hareketle tasavvufu dış kültürlerin etkisine indirgerken, Bedevî, Râbia'ya dair yapılacak çalışmalarda sonrakilerin kayıtsız kalamayacağı bir eser bırakır. Gerçek portreyi ortaya çıkarmak üzere dağınık halde bulunan bilgileri bütünleştirme amacı taşıyan varoluşçu birey kavrayışını gündemine alan Bedevî, yer yer Kierkegaard tarzı bir deneyim anlatısını metnine katar. Bununla birlikte Râbia'yı Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922) tarzı bir dönüşüm yaşayarak "aşk tanrıçasına" evrilen bir figür olarak prototipleştirir. Jean Annestay da eserini Bedevî'nin birikiminden yararlanarak gelenekselci ekolün düşünceleri çerçevesinde kaleme alır. Aynı şekilde gücünü Smith ve Bedevî'den alan Cornell ise Râbia'yı mitolojik bir figür şeklinde kurgulamasının bir sonucu olarak mitlerde görülen yapıları öne çıkarır ve Râbia hakkında, tedavüldeki parça motiflerden hareketle bütüne ilişkin disiplinlerarası güçlü bir anlatı oluşturur. Bunu yaparken kurduğu yapısal inşaların etrafında ortaya çıkan rolleri ve klişeleri tespit eder.¹

M. Nedim Tan tasavvuf metinlerine yaklaşım biçimi itibariyle bahsi geçen bu dört ismin önceliklerinden farklılaşmakla birlikte eserinde onların öne çıkardığı temaları ve bağlamları inceler. Ancak Tan, Smith gibi Râbia'nın tecrübesini Hristiyan mistiklerin deneyimleriyle özdeşleştirmeyen ya da Bedevî gibi yorumlarında varoluşçu bir kaygı gütmeyen. Cornell gibi küçük parçalardan hareketle büyük anlatılara başvuran yapısalcı bir yaklaşıma başvurmaz ya da ondaki gibi Râbia'yı naratoloji (anlatıbilim) çalışmaları içerisinde bir yere koyma gayreti gibi bir ön kabule yaslanmaz. Bu doğrultuda Tan, "muhabbetin öncü ismi" ve "ilâhî aşkın

* Arş. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. hasanaydemir@gmail.com.
ORCID: 0000-0002-7507-2792

1 Margaret Smith, *Râbia The Mystic and Her Fellow-Saints in Islam*, (Cambridge: Cambridge University, 1928); Abdurrahman Bedevi, *Şehîdetü'l-İşki'l-İlâhî - Râbiatü'l-Adeviyye*, (Kahire: Mektebetü'n- Nehdati'l-Mısıriyye, 1962); Jean Annestay, *Une femme soufie en Islam - Râbia Al-'Adawiyya*, (Paris: Entrelacs, 2009); Rkia Elaroui Cornell, *Râbia from Narrative to Myth: The Many Faces of Islam's Most Famous Woman Saint, Râbia al-'Adawiyya*, London: Oneworld Academic, 2019.

önderi” gibi klişeleşmiş kalıplardan veya tek tip deneyimlerden hareketle eserlere açılmak yerine her metnin kendi içeriğinden ilerleyerek Râbia söylemlerini öne çıkarmayı dener. Yazar takip ettiği bu yöntemle Râbia’dan kalanlara,² hakkındaki genellemelerden bağımsız olarak yaklaşır ve Râbia’ya atfedilen sözlerde işlenen içeriği herhangi bir paradigmaya hapsetmeksizin ele alır. Râbia hakkında yapılmış sâir çalışmalardan farklı olarak yazar, metinler arası geçişlere dikkat ederek serbest bir tarzda tasavvuf tarihi literatürüne kronolojik olarak uzanır (s. 21). Bunu yaparken söz konusu anlatıların gelişmesini sağlayan aktörlerinin sürdürüş tarzına odaklanır. Bu açıdan kaynakların her birinin Râbia hakkındaki ifade biçimlerini yorumlarken metinlerin izin verdiği çerçevede hareket eder. Yazarın metinleri herhangi bir konuyla sınırlandırmayıp bir üst paradigmanın gölgesi altına sokmaması anlatıda hızlı geçişlere ve aktarımın bir üst bağlamla ilişkilendirilmeden olduğu gibi kalmasına neden olur. Ancak yazar nakil merkezli yüzeysel bir anlatımdan kaçınır, Râbia hakkında kaynaklarda geçen tema ve motifleri yine metinlerin kendi iç bağlamlarında derinlikli bir şekilde yorumlar.

Râbia üzerine yapılan modern çalışmalar arasında Tan’ın araştırmasının durduğu yere değindikten sonra eserin içeriğini değerlendireceğim. Ancak yazıyı daha sistematik bir şekilde ele almak amacıyla eseri “Mekkî’ye kadar olan evre”, “Attâr’a kadar olan evre” ve “Attâr sonrası evre” olmak üzere üç başlık altında ele alacağım. Nitekim söz konusu bu üç evre Râbia’ya ilişkin ifade biçimlerinin yön kazandığı dönemlerdir. Yazar, incelemesine Râbia’yı hazırlayan çevreyi bir tarihçi gözüyle ele alarak başlar. Bu doğrultuda II/VIII. yüzyılda Basra’daki dinî hareketliliğin, Râbia gibi ideal bir prototipin oluşumundaki etkilerini irdeler. Nitekim yazar, valilik makamına atanan Ebû Mûsâ el-Eşârî (ö. 42/662-63) ile birlikte Basra’da yoğun bir ibadet ve zühd hayatının oluşmaya başladığını, Hz. Aişe’nin (ö. 58/678) önderliğinde kadınlar arasında dinî bilincin yayıldığını ve İslam ilimlerinin özünün ortaya çıkmasına önderlik eden Hasan-ı Basrî’nin (ö. 110/728) mevcut dinî birikime hareket kazandırdığını, sonrasında bu bilincin öğrencileri tarafından Basra çevresinde ve özellikle Abadan’da kurumsal bir örgütlenmeye dönüştüğünü ifade eder. Yazara göre nesiller boyunca oluşan bu dinî bilinç, ileride Basra’da kolektif bir zühd hareketine dönüşecektir. Bu bakımdan yazar Râbia’ya benzer figürler açısından münbit olan Basra’nın, onun ortaya çıkmasına zemin hazırlayacak nüveleri zaten barındırdığını düşünür. Nitekim ona göre Râbia öncesinde yine bu çevrede Allah’a yönelişin temeli olan ve doğrudan Allah’ın rızasına odaklı amel yüceltilmiş, güçlü bir riyâzat vurgusu, havf ve hüznü içeren zühd olumlu ve olumsuz anlamlarıyla karşılık bulmuş ve bir yönüyle zühdün nihaî aşaması olarak karşımıza çıkan muhabbet de dinî bilincin etkili yansıması haline gelmişti.

Bu bağlamda yazar Râbia’nın çağdaşı olan Şakîk-i Belhî’nin (ö. 194/810) *Âdâbü’l-ibâdât*’ındaki kavramsal bağlamdan hareketle zühd-muhabbet irtibatına ilişkin çıkarımlarda bulunur.³ Ona göre zühdden muhabbete doğru ilerledikçe bir kopuş olmaz, bilakis süreç-

2 “Râbia’dan kalanlar” ifadesiyle Tan, metinlerde geçen Râbia hakkındaki şiiirleri, rivayetleri, menkıbeleri; kısaca Râbia’ya ilişkin tüm fragmanları kasteder.

3 Eserin Türkçe tercümesi ve incelikli bir değerlendirmesi için bk. M Nedim Tan, “Tasavvuf İstilahlarının Teşekkül

ler arası derinleşen kavrayışın getirdiği bir bütünleşme söz konusudur. Yani muhabbete gelindiğinde zühd kaybolmaz veya niteliğini yitirmez, tam aksine muhabbeti muhabbet yapan temel ilkelerden birisi haline dönüşür. Tam da bu noktada yazar, “zühdden tasavvufa geçiş” temasının günümüz tasavvuf tarihçiliğinin yerleşik kabullerinde olduğu gibi doğrudan Râbia üzerinden işlenmemesi gerektiğini öne sürer. Ona göre Râbia özelinde muhabbet kavramı öne çıkartılarak zühdden tasavvufa geçildiğini iddia etmek ya da böyle bir dönüşümü Râbia'ya atfetmek düşüncenin açmaza girdiği yerde kolayca kaçmaktan başka bir şey değildir (s. 48-9). Söz gelimi Râbia'yı muhabbet fikriyle öne çıkarmak veya onu muhabbetin ilk temsilcisi ilan etmek bu alışkanlığın belirgin bir örneğidir. Yazara göre kavramlarla sûfiler, sûfilerle de kavramlar sınırlanamayacağı için Râbia muhabbet kavramından ibaret olmayıp muhabbet kavramı da Râbia'dan kalanlarla kısıtlı değildir. Böylece Râbia muhabbetin en büyük, ilk veya nihai temsilcisi olmaktan ziyade Basra'da bir süreklilik halinde gelişen ve nesiller arasında saflaşarak süregelen yerleşik birikimin güçlü bir temsilcisi olarak karşımıza çıkar (s. 50). Yazarın bu yaklaşımı, eserin çıkarımları açısından da anlamlı görünmektedir. Nitekim sonraki dönemlerde yazılan tasavvuf metinlerindeki Râbia anlatılarına bakıldığında muhabbet, bu terennümlerin güçlü bir niteliği ve temsil gücü yüksek bir özelliği şeklinde karşımıza çıkacaktır.

Yazar, Rabi'a'nın vefatının ardından IV/X. yüzyıla kadar olan dönemi “Erken Dönem: Zahitler ve Edebiyatçılar” şeklinde isimlendirir. Eserde Câhiz (ö. 255/869), İbn Kuteybe (ö. 276/889) ve İbn Ebî Tâhir Tayfûr'un (ö. 280/893) edebiyatçı olarak isimlendirilmesi yerinde bir tespit olarak karşımıza çıkarken Muhâsibî (ö. 243/857), İbn Ebû'd-Dünyâ (ö. 281/894), İbnü'l-Cüneyd Huttelî (ö. 270/884 [?]), Ebû Sâid el-Harrâz (ö. 277/890 [?]) gibi isimlerin “zâhit” başlığı altında ele alınması tartışmalı bir tercihtir. Muhtemelen yazar zühde verdiği anlam itibarıyla böyle bir tercihte bulunmuştur. Nitekim ona göre bu evrelerde zühd, kuşatıcı anlamıyla tasavvuf tarihinde tezahür etmiş, birçok tasavvuf ıstılahını içine alan bir bütünlüğe sahip olmuş hatta farklı ekollere mensup zümreleri de içinde barındırır hale gelmiştir (s.47-51). Bu sebepten olmalı ki yazar çalışmasında “zâhitler ve sûfiler” ve “edebiyatçılar ve entelektüeller” şeklinde bir ayrıma da yer verir (s.78, 108). Nitekim bu bağlamda Cornell'in “proto-sûfi” şeklinde oluşturduğu kavramsallaştırmayı anlamlı bulur. Böylece yazar proto-sûfi isimlendirmesi altına giren zahidlerle sonraki dönem sûfilere arasındaki bağı koparmaktan ve bu iki grubu birbirinden ayırtmaktan kaçınır (s. 49).

M. Nedim Tan Rabi'a'dan kalanların III/IX. yüzyıldan itibaren telife konu olmaya başladığı tespitinde bulunur. Tasavvuf dışında çeşitli alanlarda eser telif edip Râbia'yı konu eden isimlerin de dahil olmasıyla dinamik bir görüntü veren bu dönem, onun sözlerine ilişkin sonraki yüzyıllarca devam eden sürdürülebilir bir kavrayışın oluşmasına zemin hazırlar. Ona göre bu dönemde Râbia hakkında öne çıkan isim, çok yönlü kimliğiyle çeşitli alanlarda eserler yazan İbn Ebû'd-Dünyâ'dır (ö. 281/894). O Rabi'a'nın veliliği, kerametleri ve kendisine

Dönemi Açısından Şakik-i Belhî'nin Âdâbü'l-ibâdâtı”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45, 2014, 155-190.

nispet edilen beyitlere ilişkin aktarımlarıyla III/IX. yüzyıldan kalan Rabia resmine doğrudan katkı yapar (s. 63). Tan Râbia'ya ilişkin hafızanın izlenebilir ölçüde artarak dolaşıma girdiği ve onun yaşantısına ilişkin ayrıntıların mevcut dinî-tasavvufi hayata katkı yapacak şekilde işlendiği dönemin IV/X. asır olduğunu tespit eder. Bu yüzyılda 'keramet ehlinde seçkin bir velî', 'evliliğe karşı tavrıyla tanınan bir zâhid', 'Süfyân es-Sevrî'ye (ö. 161/778) karşı tepkiyle öne çıkan bir sûfi', 'beyitleriyle muhatabına edep öğreten bir müeddib', 'hullet, muhabbet, marifet ve birçok ıstılahın bir açıklayıcısı' gibi birbiriyle bağlantılı çeşitli motifler Râbia'ya nispet edilir. Yazara göre Râbia'ya ilişkin bir önceki asrın metinlerinde rastladığımız temaların bu asırda da muhtelif motifler üzerinden işlenmesi hafızanın sürekliliğini gösterir. Bu yüzyılda Ebû Tâlib el-Mekki'nin (ö. 386/996) *Kütü'l-kulûb*'u gerek kendinden önceki kaynaklarda Râbia'ya dair yer bulmuş tüm motifleri yansıtması gerekse Râbia'ya nispet ettiği şiirlerle güçlü bir birikim sunması açısından bir sıçrama gerçekleştirir (s.80). Yazara göre Mekki sonraki dönemlerde Râbia hakkındaki şiirlerin ve rivayetlerin tedavülüne zemin hazırlayan seçkin bir isimdir. Bu bağlamda Tan ilerleyen asırlarda Râbia'ya atfedilen şiirlerin birçoğunun Mekki'nin rivayetlerinden hareketle yeniden üretildiğini ileri sürer (s. 225). Sonuç olarak Mekki kendinden önceki birikimi zenginleştirerek güçlü bir içerik sunar ve de kendinden sonraki hafızanın ivme kazanmasına zemin hazırlar.

Yazara göre "Mekki'den sonraki evrede" Râbia'dan kalanlara ilişkin çeşitli kanallar olmuştur. Söz gelimi III/IX. asırda Câhiz, İbn Kuteybe ve İbn Ebî Tâhir Tayfûr'un Râbia'ya dair birikimleri, bu evrede birtakım edebiyatçılar ve Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi çok yönlü müellifler tarafından alınırlar. Ayrıca Fars dili, tasavvuf lisanlarından biri haline gelmesiyle birlikte Râbia'nın hafızada farklı motiflerle ve yeni sentezlerle yer bulmasına imkân sağlar (s.114). Kendine kadar gelen dönemde öne çıkan motiflerin Ferîdüddin Attâr'ın (ö. 618/1221) birikimine temel oluşturduğunu belirten yazar, özellikle tarikat pîrlerinin menâkıbnamelerinde Râbia'nın konu edilmesini bu evrenin ayırt edici özelliği olarak sunar. Bununla beraber yazar Râbia'dan kalanlar hakkında eldeki kayıtların az olması sebebiyle geçiş dönemi olarak isimlendirdiği bölümü kısa tutar. Nitekim VI. asırda Râbia'ya ilişkin birikim, daha önceki yüzyıllarda Bağdat çevresinde doğan yorum gücünün gölgesinde kalır (s.123). Yine de Farsça literatürün işin içerisine dahil olması ve bu birikimin Attâr'a kaynaklık etmesi sayesinde bu döneminin Râbia anlatıları açısından özel bir yeri vardır.

Yazar "Mekki'den sonraki evrede" Râbia'ya ilişkin kayıtlar açısından tıpkı Mekki'de olduğu gibi Attâr'ın da yüzyılların getirisi üzerinden bir sıçrama gerçekleştirdiğini belirtir. Ona göre Attâr söz konusu hafızayı zirveye ulaştırır, kendinden önceki birikim üzerinden derinlikli bağlamlar üretir ve Râbia'yı tüm sûfi zümrelerin şifahi kültürüne mal eder. Ayrıca Attâr kendinden önceki zahidlik tonunu daha coşkulu ve doğrudan deneyim odaklı bir perspektife dönüştürerek yeni bir düzlem üretir. İçinde bulunduğu geleneğe bağlı kalarak Râbia'ya ilişkin birikimi aktarmakla kalmaz bu mirasla ilgili kavramsal çerçeveyi menkıbevi bir hale dönüştürür. Ayrıca yazara göre Farsçanın getirdiği yeni ifade biçimi tahayyül gücünün sınırlarını genişletir ve Attâr'la birlikte Râbia'ya ilişkin hafıza estetik bir düzey kazanır (s.

123-6). Râbia'nın doğumu, çocukluğu, kölelik zamanlarında şarkıcı olması, Hasan-ı Basrî ile olan ilişkisi, bir kadın olarak toplumda öne çıkması ve hac yolculuğu gibi farklı temaları esere alan Attâr, Râbia üzerinden konuşulabilecek yeni alanlar açar ve açtığı her alanda önceki kaynaklarda rastlanmayan ayrıntılar aktarır (s. 133). Diğer taraftan Attâr'ın kendinden önceki dönemde Râbia'nın zühd, muhabbet, fenâ ve tevhid yorumlarını barındıran rivayetlere yer vermesi, yazarın vurguladığı üzere tarihsel hafızadaki sürekliliği gösterir. Bununla beraber yazar Attâr'ın aktardığı menkıbelerde Hasan-ı Basrî'nin merkezi bir konuma sahip olduğunu ifade eder. Bu doğrultuda yazarın Râbia ile Süfyan es-Sevrî ve Riyâh b. Amr el-Kaysî üzerinden anlatılan menkıbelerin daha önceden Hasan-ı Basrî ile anlatılan motiflere benzediği hakkındaki söylemi ve Attâr'ın dilinde Basra çevresinde Râbia ile irtibatlı gösterilen tüm isimlerin Hasan-ı Basrî'de karşılık bulduğuna ilişkin çıkarımı anlamlı bir tespittir.⁴

“Attâr sonrası evrede” yazarın dikkat çektiği ilk isim İbn Hallikân'dır (ö. 681/1282). Yazara göre Râbia'ya ilişkin biyografik anlatımların çerçevesi onunla daha da karışır. Safedî (ö. 764/1363) ve Zehebî (ö. 748/1348) gibi tarihçiler de büyük çoğunlukla onun birikimini yansıtmaktan öteye gidememiştir (s. 166-167). Râbia anlatılarının İbnü'l-Arabî'yle (ö. 638/1240) birlikte farklı bir aşama kazandığını ifade eden Tan, bu dönemde Râbia'nın, özellikle kendisine ahiret halleri verilen bir veli olarak öne çıktığını belirtir. Ona göre Râbia tarikatların silsilesine aldığı bir isim olmasa da veliliği üzerinden daima hatırlanan ve ondan kalanlar ile anılan ideal bir tip olarak karşımıza çıkar. Yazara göre İbnü'l-Arabî, Râbia hakkında farklı bir rivayet sunmaktan ziyade tedavüldeki menkıbeleri seçkinlik ve velâyet kategorileri gibi farklı temalar etrafında işler (s.174). Sonrasında İmam-ı Rabbânî (ö. 1034/1624) Râbia'dan kalanlara ilişkin eleştirilerde bulunarak yüzyıllardır süregelen anlatımları daha farklı ve çatışmacı bir bağlama çeker. Yazara göre cenneti yakıp cehennemi söndürme ve Allah'a olan muhabbetten dolayı Hz. Peygamber'e kalbinde yer kalmamasına ilişkin meşhur aktarımlardan hareketle İmam-ı Rabbânî'nin yaptığı eleştirileri sadece şeriata aykırılık olarak düşünmemek gerekir. Çünkü İmam-ı Rabbânî'ye göre de Râbia seçkin bir velidir. Onun bu tutumunun altında, vahdet fikrinin tadile muhtaç olduğuna ve daha üst bir perspektiften değerlendirilerek yerli yerine konması gerektiğine ilişkin düşüncesi yatmaktadır (s.185-6). Yazar çalışmasının sonuna doğru Râbia'ya atfedilen beyitlerin kaynağına ilişkin bulgularıyla literatüre katkıda bulunur. Nitekim onun bu beyitlerin Râbia'dan ziyade Abbasi dönemi şairlerine ait olabileceğini tespit etmesi dikkat çekicidir.

Çalışmanın içeriğine değindikten sonra eserin yapısını değerlendirmek istiyorum. Yazarın bu çalışmada kaynaklardan aktardığı her pasaja farklı bir numara vererek gerekli görüldüğü yerde bu numaralar üzerinden metin içinde atıflar yapması, özellikle ilahiyat alanında

4 Attâr'ın Râbia hakkındaki menkıbelerini yorumlarken yazarın, akademik dilin sınırlarını genişleten ve anlatımı yetkinleştiren edebî ifade biçimlerine yaslanması dikkat çekicidir. Özellikle Attâr'ın menkıbeleri ve rivayetleri yoğunlaşmış akademik dilin ve düşüncenin çıkmaza girdiği ve dilin netleşerek sığılaştığı noktada yazarın bu dil işçiliği öne çıkar. Bu ifade biçimleri onun tarihçilik kimliğine gölge düşürür mü emin değilim. Ancak yazarın akademik dilin tahayyüli kötürümleştiren sığılığı ile edebî dilin gittikçe retoriğe dönüşen üslubu arasında bir kavrayış ve anlatı kabiliyeti kazandığı aşıkardır.

araştırma yapanların yazım tekniği açısından karşılaştığı problemlere bir çözüm sunabilir. Bu bir kimliğe ilişkin müellifler arasındaki zihin ortaklığını ve devamlılığını açıklığa kavuşturması açısından anlamlı bir teknik olabilir. Böylece metinler arası ilişkinin takibini yapan yazar, kompozisyonu yalın tasvirlerle ve modern literatürdeki irtibatı kopuk anlatımlara bırakmaz. Böylelikle Râbia gibi başka figürlere ilişkin bir süreklilik ve bütünlük sağlanabilir. Söz gelimi bu yöntemden ilham alarak bir araştırmacı Hasan-ı Basrî, Süfyân es-Sevrî, Hâris el-Muhâsibî ve Cüneyd-i Bağdâdî gibi tarihsel hafızaya mal olmuş farklı isimleri metinler arası geçişlere dikkat ederek çalışabilir. Bu sayede günümüzde akademik çevrelerde dinî figürlere ilişkin kalıplaşmış genel ve sathî çıkarımlarla malul çalışmaların yerini, araştırmacıyı farklı bağlamlara çeken yeni araştırmalar alabilir. Aynı yöntem dinî hafızada kendine yer bulmuş herhangi bir kavram için de kullanılabilir. İşçiliğe disiplinler arası metinler de dahil edilerek sadece eserlerde yaşanan dönüşümlerin bu kavrama ne kadar etki ettiği değil, aynı zamanda eserler arasındaki irtibatın ve etkileşimin yüzyıllar içerisindeki seyri ortaya konmuş olur. Ancak ister bir figür ister bir ıstılah olsun burada araştırmacıyı bekleyen sorun, çeşitlenen ve giderek artan rivayetlerin anlatıyı bütünden kopartacak derecede boşlukta bırakma tehlikesidir.

M. Nedim Tan'ın tasavvuf metinlerinde yer alan Râbia hakkındaki etkileşimi tarihyazım tekniği açısından oldukça kullanışlı gözükken “yapılandırma” anlayışıyla okuması, üstünde durulması gereken diğer bir husustur. Râbia üzerinden ilerleyen spekülâtif söylemlerin modern literatürdeki karşılıklarına hâkim olan yazar, konunun ilerleyişine göre bu temalara kısmen değinse de onları dipnotta değinmekten öteye götürmez. Zühd ve muhabbet ilişkisi örneğinde gördüğümüz gibi yazar, Râbia anlatılarının farklılaşmaktan ziyade özelleştğini ve özelleştikçe birbirini tamamlayan bir niteliğe büründüğünü düşünür. Ona göre aksi takdirde araştırmacının zihni sürekli bu çatışma alanlarına kayar, klişelere tutunur ve bu yüzden indirgeyici çıkarımlara saplanır. Genellemelerden kaçınmak ve Râbia'dan kalanları sığlaştırarak indirgememek yazara yeni kapılar açabilir. Ancak bu yaklaşım tarzı tartışmalı birçok meselenin silik kalmasına, büyük resme ilişkin üst anlatılardan ödün verilmesine neden olur. Araştırmacı ister metinlerdeki etkileşimleri çatışmalar üzerinden okusun ister spekülâtif söylemlerle netleşen detaylar ve üretilen yeni zeminler sayesinde üst anlatılar oluştursun isterse süreç içerisindeki konuları bütüne hizmet eden süreklilikler üzerinden yapılandırarak yorumlasın, hepsinin açığa çıkaracağı kazanımları vardır. Burada kritik olan husus, araştırmacının bu yaklaşım tarzlarının her birinin eksik bıraktığı yerlerinin olacağına farkında olmasıdır. Bu sayede hem tarihçinin gerek duyduğu detaylar silikleşmemiş hem öne sürülen spekülâtif iddiaların genişlettiği alan yok olmamış hem de yazar sınırlayıcı ve indirgeyici çıkarımlara düşmemiş olacaktır.